

فراگرفتن داشته و در وقت آمدن قهرمان پنهان شکر فراوان بود. با کادیمی هجری
 پنجاه و نه و لیالیها به آن زمانها نمانده بپشتا تعیینه ۲۱ و ۵۱ نمانده
 هرات که در سال ۱۹۱۳ هجری با مجرم بسیاری جان فسخ شد. اغلب هجری آن
 را به صورتی که در وقت زلفه پنهان در لباس خلیفه زیداد و پناه پناه بیلقا نیزه پنهان
 سرگشته و گریه در عهد و عازم در آن صورت کرده

بنا به علم زلفه پنهان در عهد و عازم در آن صورت کرده
 با کادیمی هجری پنجاه و نه و لیالیها به آن زمانها نمانده بپشتا تعیینه ۲۱ و ۵۱ نمانده
 هرات که در سال ۱۹۱۳ هجری با مجرم بسیاری جان فسخ شد. اغلب هجری آن
 را به صورتی که در وقت زلفه پنهان در لباس خلیفه زیداد و پناه پناه بیلقا نیزه پنهان
 سرگشته و گریه در عهد و عازم در آن صورت کرده

شماره یازدهم قوس ۱۳۴۲ - سال بیست و یکم

عبدالحی حبیبی

یاد داشتها در تاریخ صنایع افغانستان

— ۴ —

صحافی و جلد سازی

شوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

اما هنر صحافی و جلد سازی کتب نیز در قرن نهم هجری در هرات باوج خود
 رسیده بود، از بهترین کارهای صحافی و تجلید کتب که تاکنون بوجود آورده شده

صحافی های مدرسه هرات دوره تیموریست که صنعت صحافی و چرم کاری بعد کمال

رسید، و دارای طرحهای عالی است که در آن نهایت دقت و مهارت بکار رفته است.

قسمت خارجی معمولاً دارای تزیینات فشاری است. در حالیکه در قسمت داخلی

طرحهای زیبای بریده شده، روی زمینه آبی رنگ قرار داده شده است، و نمونه های

خوب صحافی و تزیینات جلد کتاب در نسخه های مؤرخ ۸۴۱ ه و ۸۴۹ ه کتابخانه

توپقاپو سرای استامبول، و خمسه نظامی مؤرخ ۸۵۰ ه مترو پولیتن موجود است.

در قرن ۱۵ و ۱۶ صنعت کتب ممالک اسلامی را در ایتالیا و مخصوصاً

در شهر ونیز تقلید میکردند، و بدین وسیله بسیاری از نمونه‌های شرقی در طرحهای اروپا راه یافت، و صنعت جلدسازی و طلاکوبی بسبب اسلامی در تزئین جلد کتاب در اروپا شایع شد (۱).

اگر چه درین دوره هرات در فن جلد سازی و صحافی گوی پیشی را برده، اما غیر

از آن مراکز دیگری نیز وجود داشته که مهمتر از همه در خراسان و سمرقند و مرو و مشهد

و بلخ و نیشاپور بود، (۲) و جلدسازان برخلاف روش‌های قدیم که در تزئین بکار میرفت

برای تزئین جلدها مناظر طبیعی و اشکال حیوانات و پرندگان حقیقی و خرافی را در

نهایت دقت و اتقان بکار بردند. این هنرمندان فشار با ابزارهای ساده را برای

ترسیم اشکال هندسی و شاخه و بوته در روی جلد ترك کردند، و قالب‌های فلزی را

که هر کدام دارای شکل مستقلی بود بکار برده و با آنها بجلد فشار وارد آوردند،

و در اثر این فشار اشکال نباتات و حیوانات را شکل آدمی را بطور برجسته در روی

جلد نمایان می‌ساختند. صحافان و جلدسازان مکتب هنری هرات از نیمه قرن دهم

هجری (۱۶م) برای تزئین جلدها اشکال و رسم‌های لاک‌ی را نیز بکار بردند، و قدیمترین

جلدهای این نوع که بما رسیده در سال ۹۳۱ ه / ۱۵۲۵م است که از حیث

رنگ آمیزی خیلی زیبا و ممتاز است و رنگهای مشکی و طلایی زیادتر بکار رفته است.

نباید فراموش کرد که مکتب هرات در فن جلدسازی تأثیر زیادی نسبت بسایر

مراکز فنی داشته، و رفست و آمد هنروران بدان شهر فراوان بود. و اکادیمی هنری هرات که در سال ۹۱۳ هـ ۱۵۰۷ م با هجوم شییبانی خان منحل شد، اغلب هنروران آن بمراکز دیگر فنی در هند و پارس و دربار عثمانی هجرت کردند.

باید دانست که این جلدهای هزلها، که در دقت و نکات فنی و صنعتی یکی از معجزات فن آن بود تنها منظور از ساختن آنها این نبود، که بمنزله غلافی باشد که کتاب را بدان حفظ کنند، بلکه خود آنها جزئی از اجزاء گرانبهای کتاب بشمار میرفتند، و کتاب باوقایه خود در محفظه‌ی اذریبا یا مخمل یا صندوق چوبی حفظ

می شد (۱).

اشکال نباتی

دوره غزنوی بطریف کاری در تزیینات نباتی که از شاخه و ساقه های ممتد تشکیل می شد امتیاز خاصی داشته و با توازن و تناسب بسیار دقیقی که نمونه کاملی از ابداع و قدرت نمایی در کشیدن اشکال «ارابسک» است آنها را نمایش داده است. در اشکال نباتی و گلها و درختهایی که از مکتب هرات در تصاویر یا بر روی خزف و یا منسوجات و پارچه های گرانبهای که در قرن دهم و یازدهم هجری (۱۶ / ۱۷ م) می بینیم، ظرافت عنصر نباتی پدیدار است.

در حقیقت اشکال نباتی که در تزیین صنایع بکار میرفت از قرن ۸ هجری (۱۴) بسوی تکامل رفته و نمونه صادقی از نباتات طبیعی و حقیقی شده و هنرمندان درین میدان به منتهی درجه موفقیت رسیده اند، و شاید بر اثر تأثیر فنون و روشهای

(۱) صنایع ایران ۱۴۶ بعد

چینی بود، که بوشیله مغولها آمده است (۱).
 در قرن ۱۵ و ۱۶ هجرت کتاب سالک اسلامی را در ایتالیا و مخصوصاً
 ناپل و پادوا، تحت راهنمایی گرانپها ترین کتب دنیا ۷۱۶۸۷۰ باب در آن است
 در شهر راینز تقلید میگردند و در این زمینه بسیاری از نمونههای شرقی در طرحهای
 در موزه گلستان تهران نسخه‌هایی از شاهنامه بخط جعفر بایسنقری موجود است
 که در سال (۸۲۳ هـ ۱۴۲۹ م) نوشته شده این نسخه از شاهکارهای نقاشی این مکتب
 است، که ۲۲ مینیاتور این کتاب، نقاشی هرات را در اوج ترقی خود نشان میدهد.
 از صفات ممتاز این تصاویر رنگ آمیزی درخشان و دقت در جزئیات است، که مختص
 نقاشی آن عصر میباشد (۲).
 از لحاظ تذهیب و تزیین نیز این نسخه عالیترین کار مکتب هرات است که
 تذهیب کاریهای رنگ آن توسط هنرمندان درباری انجام یافته و طرحهای گل و گیاه
 این تذهیب نمونه دقت در جزئیات و شفافیت رنگ است، بطوریکه نظیر آن فقط
 در میناتور کاری دیده می‌شود (۳).

معاون آثار عتیقه مشرق زمین در موزه بریتانیا پروفیسور د، برت درباره این
 کتاب نفیس می نویسد:

«بایسنقر میرزا پسر شاهرخ (متوفی ۸۴۶ هـ) هنرمندان را از سراسر امپراطوری
 تیموریان، در دارالعلم هرات گرد آورد، درین شهر بود که کاغذ ساز، خطاط، تذهیب
 کار، صحاف، رنگ ساز، نقاشی، شیرازه کار در تهیه کتابهایی که میتوان بعضی
 از آنها را از عالیترین کتابهایی که در تاریخ بشر ساخته شده دانست، همکاری می‌کردند،

(۱) صنایع ایران بعد از اسلام ۲۸ (۲) راهنمای صنایع اسلامی ۵۵

(۳) راهنمای صنایع اسلامی ۸۳

و شاهنامه بایسنقری (۸۲۳ هـ) را بوجود آوردند. که خطاطی و تذهیب و نقاشی فقط جزئی از تمام کتابست. صحافان نیز از نظر هنر از همکاران هنرمند خود عقب نماندند و نفیس ترین جلدی برای آن بناخته اند. و حتی نمونه های این تجلید خراسانی مورد تقلید جلد سازان اروپا گردید، و این کتاب، مغرب عالیترین مرحله کمال کتاب سازیست (۱).

گویند صورت بایسنقر میرزا که این نسخه باو تقدیم شده است باصورت

نویسنده و مذهب و نقاشی که در آن کار کرده اند درین نسخه موجود است (۲).

امتیاز این نسخه در اتقان تصاویر و ابداع در تزیین و استادی در رسم حوادث است

بطوریکه روحانیت مخصوصی بآنها بخشیده است و مخصوصاً در تماسک اجزای رسم

و وحدت تالیف بین آنها و متنوع در مناظر و خالی بودن از مکررات ملال آور مکتب های

تبریز و شیراز و مراعات کمال دقت در کشیدن اسبها و بوته ها و گلها و پرندگان و زینت

لباسهاست. و توجه خاصی در رسم تفصیل داستانها و نمایاندن انواع تحف از

قبیل قالی و ظروف و غیره شده است (۳).

فلزکاری و ترصیع

صنعت ترصیع اشیای برنزی با سایر فلزات از قبیل مس و نقره از عصر سلجوقی

در خراسان وجود داشته و بالاخر ترصیع کاری ارزش هنری پیدا کرد، و اسلوب

ابتکاری هرات و نساپور و سیستان و مرو که مراکز مهم فلزکاری بودند بتدریج به

(۱) میراث ایران، ص ۲۴۵ (۲) صنایع ایران بعد از اسلام، ص ۷۶ (۳)

(۳) صنایع ایران بحواله سروی آرت ایران ۳ : ۱۸۵۱

سنایر ممالک رام یافت (۱) .

فلزکاری مانند دوره قبل سلجوقی از برنز یا مفرغ بوده و ترصیع و خاتم کاری از عوامل تزئینی عمده آن بود ، که اینک چند نمونه کارهرات و خراسان موجود است :

(۱) درموزه هرمیتاژ شوروی قدیمی ترین نمونه ترصیع کاری يك قلمدان برنجی دارای ترصیع مس و نقره بصورت‌های كوچك و پرنندگان كوچك و شاخ و برگ موجود است که مربوط بسال (۵۴۳ هـ ۱۱۴۸ م) در خراسان باشد (۲)

(۲) مهمترین اثری فلزکاری مرصع هرات بی شك سطل مدور دسته‌دار موزة هرمیتاژ است که بموجب کتیبه آن در سال (۵۸۸ هـ ۱۱۶۳ م) در شهر هرات بوسیله محمد بن الوحید ریخته گر و مسعود بن احمد قلم‌زن برای یکی از تجار شهر زنجان ساخته شده است . و ازین معلوم است که این صنعت دران زمان در هرات سازمان مفضلی داشته و به شهرهای دیگر صادر میشد ، نقشه‌های این ظرف عالی از نقره و مس درست شده و رنج رزاق است ، و در آن ای آن مجالس شادی دربار و شکار است ، و بقیه مزین با خطوط کوفی و نسخ میباشد و قسمت عمومی خط نسخ ، تبدیل بسیدن و سرو کله آدمک‌هایی گردیده که بسیار دلپذیر و دقیق اند (۳) ، و اشکال جنگجویان و شکار چیان و مناظر جشن مردان را در حالت نوشیدن و بازی نشان میدهند ، و صور رقاصه‌ها و نوازندگان نیز بران دیده می‌شود . و کتیبه‌های کوفی و نسخ آن که بشکل بدن انسانی آورده شده ابتکار خراسان است ، و ازین ظرف مصنوع هرات میتوان يك

(۱) راهنمای صنایع ، ص ۱۴۱ (۲) میراث ایران ، ص ۲۲۲

(۳) میراث ، ص ۲۲۲ (۴) باستان‌شناسی ایران ، ص ۱۵۸

روابط سیاسی و اقتصادی برقرار بود. بنابراین اثر صنایع چینی در هنرهای زیبای مکتب جداگانه ترصیع برنز و مس را تشخیص داد (۱).

(۳) ابریقی که در مجموعه مورگان بود، نمونه خوبی ازین گروه خراسانی است بدنه آن دارای تزیینات متشابه است که در انتهای آنها سر حیوانات مختلف نقش کتیبه و کتیبه‌ها نیز دیده می‌شود. و بنابراین دوره تیموریان در تکمیل و بسته دوازده قسمت تقسیم شده، که روی آن اشکال بروج فلکی و کواکب و سیارات کشیده شده است، تزیین گردنه کتیبه کوفی و نسخ است کتیبه حالت استای و خوشنویسی که در پارچه‌های عهد صفوی و صفی‌الاسلام دیده می‌شود عیناً مانند آثار دیگر هرات، انتهای حروف بشکل سرانسان درآورده شده است. و میتوان گفت که این ظرف در خراسان ساخته شده است (۲).

(۴) ابریقی درموزه تغلیس موجود است که بانقره و مس ترصیع شده و تاریخ آن (۵۷۷ هـ ۱۱۸۱ م) است، که امضای سازنده آن محمود بن محمد هراتی بران نوشته است (۳). بدنه این ظرف شیارشیار است و بر روی شانه آن بروج دوازده گانه نقش شده و خصایص کاملاً خراسانی را دارد (۴).

(۵) دیگر از آثار هنری خراسان که خصایص صنعت هرات را دارد، قلمدانی است در گالری فریر در واشنگتون که سازنده آن شاهی نامداشت و در (۶۰۷ هـ ۱۲۱۰ م) برای مجدالملک مظفر وزیر اعظم خراسان در مرو ساخته شده و اسلوب تزیین و نوع کتابت کوفی و نسخ همانست که بشکل سر انسان و حیوان کشیده شده و در فلزکاریهای هرات مروج بوده است، و بهمین سبک یک جام برنزی در موزه متروپولیتن نیز موجود است (۵).

(۱) راهنمای صنایع، ص ۱۴۲ (۲) راهنمای صنایع، ۱۴۲

(۳) راهنمای صنایع، ص ۱۴۲ (۴) میراث، ص ۲۲۳

(۵) راهنما، ص ۱۴۴ (۶) راهنمای صنایع، ص ۱۷۷

منسوجات

باید گفت که دوره سلجوقی ارتقای صنعت بافندگی بوده است که دو عامل مؤثر داشت یکی تعالیمی که بواسطه سلجوقیان از سبکهای چینی فراگرفته اند و بر اثر آن ترسیمات دقیق نباتات و پرندگان و حیوانات در اشکال تزئینی آنها تجلی نمود، دوم اسالیب اسلامی که در بلاد بین النهرین متداول بود، و فروع بوته‌های نباتی و حواشی را بجای موضوعات تزئینی ساسانی بکار برده اند (۱).

از مراکز نساجی قبل از دوره مغول خصوصاً هرات شهرت داشت، و مغولیان در هرات و نیشاپور به ارباب صنایع اذیت کمتر رسانیدند، در یکی از موزه‌های شهروین مجموعه‌ی از منسوجات ابریشمی دوره مغول موجود است که جزو کفن اودلف چهارم دوک اتریش بود، و بران اشکال پرندگان بزرگی است که بر زمینه اطلسی بافته شده و روی یکی از آنها کتابتی با خط نستعلیق در شصت بنام سلطان ابوسعید (۷۱۷/۷۳۶ هـ)

موجود است (۲).
شهرهای خراسان از قبیل سمرقند و هرات در عصر تیموریان مراکز مهم بافندگی بود، که امراء و شاهان می پوشیدند، و بهترین پرده‌ها و فرشها و بالش و متکاها را از آن درست میکردند، و سبک تزئینات دوره تیموری در کثرت اشکال نباتات متصل باطلا و نقره و اشکال پرندگان مطابق روش چینی بر پارچه‌های مخملی بسیار عالی است، که یکی از جهانگردان ایتالیا آنرا دیده بود. چون در بارهای تیموریان و شاهان چین

(۱) صنایع ایران ۲۳۱ (۲) سروی آرت ایران ج ۶ تابلوی ۱۰۰۳ (۳) صنایع ایران ۲۳۱ (۴) صنایع ایران ۲۳۱ (۵) صنایع ایران ۲۳۱

(۱) صنایع ایران ۲۳۱ (۲) سروی آرت ایران ج ۶ تابلوی ۱۰۰۳ (۳) صنایع ایران ۲۳۱ (۴) صنایع ایران ۲۳۱ (۵) صنایع ایران ۲۳۱

(۱) صنایع ایران ۲۳۱ (۲) سروی آرت ایران ج ۶ تابلوی ۱۰۰۳ (۳) صنایع ایران ۲۳۱ (۴) صنایع ایران ۲۳۱ (۵) صنایع ایران ۲۳۱

روابط سیاسی و اقتصادی برقرار بود ، بنابراین اثر صنایع چینی در هنرهای زیبای خراسان بخوبی دیده می‌شود ، و حتی در (۸۲۳ هـ و ۸۲۶ هـ) چون هیأت اعزامی دربار هرات به چین رفت ، غیاث‌الدین نقاش مشاهدات خود را که متضمن معلومات زیادی دربارهٔ ابنیه و البسهٔ چین بود ، گزارش داده است . و بنابراین دورهٔ تیموریان در تکمیل موضوعات تزئینی و نقش و طرح پارچه‌ها ، لطافت و زیبایی خاصی یافته و از آن حالت ابتدایی و خشمونتی که در پارچه‌های عهد ساسانی و صدر اسلام دیده میشود رهایی یافته است . (۱)

همانطوریکه هرات پرورشگاه صنایع نفیسی در دورهٔ تیموری بود ، در عصر صفویان نیز یکی از مراکز مهم بافندگی و نساجی بشمار میرفت . و روش های نقاشی مکتب بهزاد چه در خراسان و چه در پارس در تزئین منسوجات نیز بکار افتاد و بر بسا پارچه‌های بافته عهد صفوی که اکنون نمونه‌های آن باقی مانده ، در نقاشی و تصاویر بافندگی آن اثر صنعت سلطان محمد و محمدی و رضاعباسی از بسفایای بیروان مکتب بهزاد دیده میشود (۲)

(باقی دارد)

- (۱) صنایع ایران ۲۴۰
 (۲) صنایع ایران بعد از اسلام ۱۲۴۳